An International Peer Reviewed & Referred

INTERNATIONAL JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH STUDIES

शिक्षक शिक्षणातील गुणवत्ता

प्रा. श्रीहरी दशरथ दराडे

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, सोनई

सारांश

आज ज्ञानधिष्ठीत समाजामध्ये ज्ञान निर्मिती,संरक्षण,वापर,आणि प्रसारास जसे महत्व प्राप्त झाले आहे तसेच प्रत्येक कार्याची,वस्तुची.सेवेची गुणवत्ता संवर्धन व व्यवस्थापन करणे गरजेचे झाले आहे,जागतिकीकरणामुळे शिक्षण क्षेत्रात सुद्धा खाजगीकरणाला चालना मिळाल्याने ज्या देशाजवळ गुणवत्ता असेल तोच देश या स्पर्धेत टिकणार आहे. भारतीय शिक्षण पद्धती गुणवत्तापूर्ण बनविण्यासाठी शिक्षक शिक्षण गुणवत्तापूर्ण असायला हवे.आजची शिक्षक शिक्षणाची वाईट परिस्थिती सुधारून शिक्षक शिक्षणातील मागणी व पुरवठ्याच्या तत्वाचा समतोल साधण्यासाठी शिक्षक क्षेत्रातील शिक्षणतज्ज्ञ,प्रशासकीय अधिकारीवर्ग, प्राचार्य, प्राध्यापक, विद्यार्थी यांना शर्थीने लढावे लागणार आहे,त्यासाठी शिक्षक शिक्षणातील समस्या दूर सारून शिक्षक शिक्षणाला गुणवत्तापूर्ण बनविल्याशिवाय भारतीय शिक्षण पद्धतीला जागतिक स्पर्धेत टिकणे अशक्य आहे.

प्रस्तावना-

देशाचा विकास आणि गुणवत्ता यांचा फार जवळचा संबंध आहे.त्यामध्ये शिक्षणाची गुणवत्ता व देशाचा विकास यांचा तर आंतरिक संबंध आहे.कारण कोणत्याही देशाचा विकास हा त्या देशातील शिक्षणाच्या़ गुणवत्तेवर आधारित असतो आणि शिक्षणाची गुणवत्ता ही शिक्षकावर अवलंबून असते तर शिक्षकाची गुणवत्ता शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते .म्हणून देशाचा विकास साधण्यामध्ये महत्वपूर्ण भूमिका ही शिक्षक शिक्षणाची असते.मात्र सद्यस्थितीत शिक्षक शिक्षणाची जी वाईट स्थिती निर्माण झाली आहे त्यामध्ये तात्काळ सुधारणा होण्यासाठी शिक्षण प्रक्रियेतील प्रत्येक घटकाला स्वताःची गुणवत्ता सिद्ध करावी लागणार आहे.गुणवत्ता म्हणजे कोणत्याही कार्याच्या उद्दिष्ट निष्पत्तीतील ऊत्कृष्टतेची संकल्पना होय.जी संकल्पना देश,काल ,परिस्थिती यानुसार थोडी बदलणारी जरी असली तरी ती सार्वत्रिक, गतिशील अशी प्रक्रिया असते .म्हणून शिक्षणाचा पाया मजबूत करण्यासाठी शिक्षक शिक्षणामध्ये गुणवत्ता प्रस्थापित करणे गरजेचे आहे.

- **शि□क शिक्षणाची व्याख्या-**

- **सी.व्ही.गुडस -**

‘ शिक्षक शिक्षणात सर्व अनुभव, औपचारिक कृती आणि अनौपचारिक क्रियांचा समावेश होतो की ज्या व्यक्तीला शिक्षण व्यवसायाची जबाबदारी पार पाडण्यासाठी आवश्यक असलेल्या योग्यता प्रदान करतात’.

वरील व्याख्येवरून आपणास असे सांगता येईल की शिक्षक शिक्षणात सर्वच शैक्षणिक क्रियांचा समावेश होतो ज्या व्यक्तीला शिक्षक,मार्गदर्शक म्हणून स्वंयपूर्ण बणण्यास आवश्यक असतात.

- **□ुणवत्तेचा अर्थ -**

□ु□वत्ता ही व्यवस्थाप-न □त्रातील संकल्पना असून गुणवत्ता हा शब्द इंग्रजीतील quality या शब्दाचा मराठी समानार्थी शब्द आहे.शब्दकोशानुसार quality या शब्दास गुण, जात,प्रकार,दर्जा,आणि विशेष धर्म हे शब्द सुद्धा समा-नार्थी दिलेले आहेत

- **□ुणवत्तेच्या व्याख्या -**

१) **ब्रिटीश स्टँण्डर्डस इन्स्टिट्यूशन**(१९९१)-“ व्यक्त व अव्यक्त गरजांची पूर्ती करण्याचे सामर्थ्य असलेली वस्तू अथवा सेवा यांच्या सर्व लक्षणांची व गुणवैशिष्ट्यांची गोळाबेरीज म्हणजे गुणवत्ता होय”.

२) **हेडेरिक्स-**“ शिक्षणाच्या फलिताची शैक्षणिक ध्येयपूर्तीच्या संदर्भातील अंगभूत यथार्थता म्हणजे गुणवत्ता होय”

३) **□िलमोर□ासबी** -“शिक्षणाची नियोजित ध्येय वैशिष्ट्यांचा तपशिल व गरजा यांच्या संदर्भात निष्पत्तीची अनुरूपता म्हणजे गुणवत्ता होय”.

४) **परशुराम-न** (१९८५) “उपभोक्त्याच्या शिक्षणाबाबतच्या अपेक्षांची पूर्ती वा त्या पेक्षा जास्त काही देणे म्हणजे □ु□वत्ता होय”

५) “□ुणवत्ता म्हणजे निश्चित केलेल्या प्रमाणात गुणांचा विकास होय” म्हणून उद्योग प्र□ालीप्रमा□ शि□□ सुद्धा एक प्रणाली आहे .कोणत्याही प्रणाली अथवा कार्याच्या उद्दिष्टासंदर्भात पूर्तता किवा ऊत्कृष्टता गाठणे म्हणजे □ु□वत्ता होय.

- **□ुणवत्तेची वैशिष्ट्ये**

१) □ुणवत्ता ही गतिशील प्रक्रिया आहे .

२) ग्राहकांचे समाधान हाच गुणवत्तेचा निर्देशक ठरतो

३) गुणवत्ता ही व्यक्तिनिष्ठ असून सुद्धा विश्वासहार्य असते.

४) गुणवत्ता सकारात्मक स्वरूपाची असते.

५) गुणवत्ता हा जाणीवपूर्वक आखलेला आकृतिबंध आहे.

६) गुणवत्तेची संकल्पना सापेक्ष असते.

७) गुणवत्ता प्राप्ती हे निरंतर चालणारे कार्य आहे.

८) गुणवत्तेचे निकष हे संदर्भजडीत असतात

९) गुणवत्तेचे संख्यात्मक मापन अचूकपणे करता येत नाही.

१०) कोणत्याही कार्याच्या उद्दिष्ट पूर्ततेशी गुणवत्ता निगडीत असते

११) सातत्याने मूल्यांकन,प्रत्याभरण,प्रेरणा= अविरत सुधारणा

- **गुणवत्तेची तत्वे -**

सेमुर(१९९२) यांनी उच्च शिक्षणातील गुणवत्तेसंदर्भात तत्वांची रूपरेषा पुढील प्रमाणे दिली आहे. सेमूर यांचा गुणवत्तेबाबतचा विचारप्रवाह हा अधिक सर्वसमावेशक असून त्यात निष्पत्तीपेक्षा प्रक्रियेवर जास्त भर दिलेला दिसतो

१) उपभोक्त्यांच्या गरजांची पूर्ती करणे व त्यापेक्षा जास्त देणे.

२) निरंतर सुधारणा करणे

३) प्रत्येकाची जबाबदारी आहे

४) योग्य नेतृत्व

५) प्रणालीतील मानव संसाधनाचा विकास करणे .

६) भीती कमी करणे.

७) मान्यता व पारितोषिक देणे.

८) सांघिक कार्य असणे.

९) मोजमाप असणे.

१०) सुनियोजित समस्या निराकरण करणे.

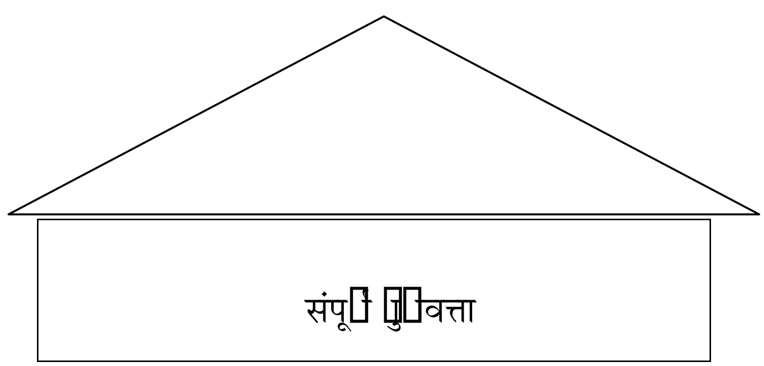

- **गुणवत्तेचे आधारस्तंभ-**

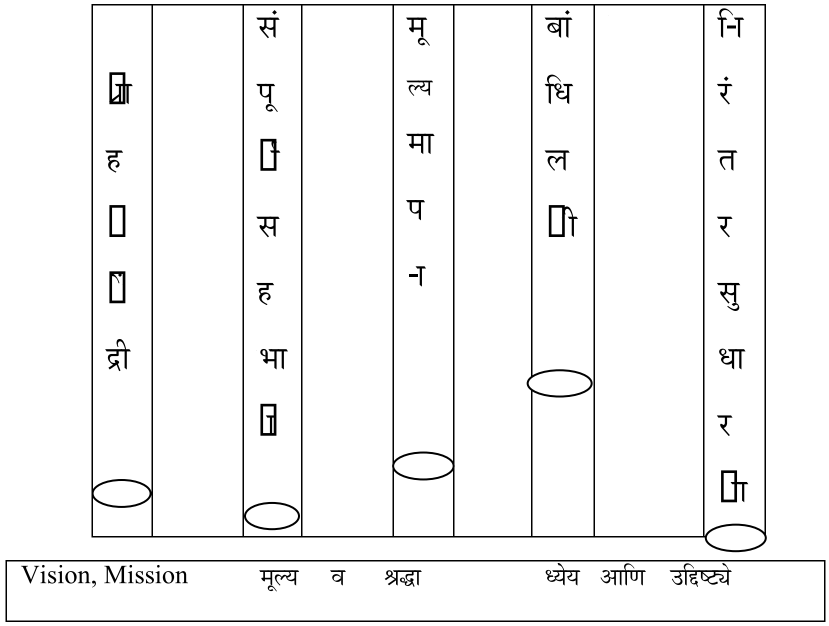

गुणवत्तेचे आधारस्तंभ

शिक्षक शिक्षण हा खरे तर संपूर्ण शिक्षण पद्धतीचा पाया असतो.कारण शिक्षक रूपी कुंभार परिपक्व तर विद्यार्थी रूपी मडके परिपक्व होईल. म्हणून वरील सर्व घटक हे गुणवत्तेचे संवर्धन व व्यवस्थापन यासाठी महत्वपूर्ण आहेत.यामध्ये सर्वात महत्वाचा घटक हा ग्राहक असतो.म्हणून ग्राहकासाठी सर्व काही म्हणजेच विद्यार्थ्यांसाठी सर्व काही या विचारसरणीनुसार जर शिक्षक शिक्षण प्रक्रियेत बदल केला तर गुणवत्ता प्रस्थापित करण्यास काही उशीर लागणार नाही.

- **शिक्षक शिक्षणातील समस्या**

१) शिक्षक शिक्षणाची दोषपूर्ण प्रवेश प्रक्रिया

२) मागणी व पुरवठ्यातील तफावत

३) शिक्षक शिक्षण संस्थेचा खालावलेला दर्जा

४) शिक्षक शिक्षणाचा कालावधी

५) विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये आवश्यक क्षमतांचा अभाव

६) विषय ज्ञानाचा अभाव

७) अध्यापन सरावासंदर्भातील अडचणी

८) प्रशिक्षणाच्या कार्यनिती

९) शि□□ शि□□ □र्य□मासंदर्भात व्यावसायिक दृष्टिकोनाचा अभाव

१०) व्यवस्थापन विषयक अडचणी

११) शालेय अभ्यासक्रम व शिक्षक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमातील तफावत

- **शि□क शिक्षणाची गुणवत्ता संवर्धनासाठी आवश्यक बाबी**

शिक्षक शिक्षणाच्या गुणवत्तेला बाधा आणणा-या सर्व घटकावर नियंत्रण प्रस्थापित करून त्यातील समस्यांचे निराकारण करणे आणि चांगल्या बाबींचा विकास व व्यवस्थापन करून गुणवत्ता टिकवून ठेवणे म्हणजेच शिक्षक शिक्षणात गुणवत्ता निर्माण करणे होय,या ठिकाणी आपन् गुणवत्ता संवर्धनासंदर्भात विचार करु

अ) प्रशासकीय संदर्भात -

१) मा□णी व पुरवठ्याच्या तत्वानुसार एन.सी टी.ई.ने शिक्षक शिक्षण संस्थाना मान्यता द्यावी.

२) प्रवेश प्रक्रिया वेळेआधी पूर्ण करावी

३) प्रवेश पूर्व परीक्षेमधून विद्यार्थ्यांचा शि□णविषयक,समाजविषयक दृष्टिकोन् तसेच अभिरूची,अभिवृत्ती तपासली जावी.

४) शिक्षक शिक्षणाचा अभ्यासक्रम हा आंतरशाखीय दृष्टिकोणावर अधारित असावा त्यामध्ये स्थळ,□ाळा-नुसार बदल□ा-या गरजां तसेच शालेय अभ्यासक्रम यांचा विचार व्हावा.

५) अध्ययन,आध्यापन,मूल्यमापन व अभ्यासक्रमासंदर्भात नवनवीन पद्धती,तंत्रे.नवप्रवाह विकसनासाठी संशोधन,उदबोधन,कार्यशाळा ,चर्चासत्रे यांचे गुणवत्तापूर्ण आयोजन करण्यात यावे.

६) नँ□कडून मूल्यमापन करून घेणा-या संस्थानाच शिक्षक शिक्षणाचा कार्यक्रम राबविण्याची संधी द्यावी.

ब) अध्ययन आध्यापना संदर्भात -

१) उच्च पात्रता व □ु□वत्ताधार□ शि□□ाची नियुक्ती करण्यात यावी.

२) प्राध्याप□ांनी स्व- जाणीव,विद्यार्थीविषयक जाणीव व समाजविषयक जाणीवेचे भान ठेवून ज्ञानाची निर्मिती, ज्ञानाचे संरक्षण व ज्ञानाचा प्रसार करावा.

३) अध्यापनाचा प्रमुख हेतू उपभोगत्याच्या गरजांची पूर्ती वा त्यापेक्षा जास्त देणे हा असावा.

४) प्राध्याप□ांनी स्व-व्यवसाय,मूल्ये,आणि ग्राहक यांच्याशी बांधिलकी जपावी.

५) प्राध्यापकांनी अभ्यासपूरक वअभ्यासेत्तर कार्य□माची गुणवत्तापूर्ण अमलबजावणी व निपक्षपातीपने मूल्यमापन □रावे.

६) प्रात्यक्षिके व सरावपाठ यांच्यातील सू□म वर्तनबदलाचे मापन करता येईल असे प्रमाणित साधने तयार करूनच मूल्यमाप-न □रावे व लोकशाही पद्धतीने सकारात्मक स्वरूपात तात्काल प्रत्याभरण द्यावे.

७) प्राध्यापकांनी वर्षभरातील प्रात्यक्षिक कार्यासंदर्भातील मूल्यमापनाच्या निकषात एकवाक्यता ठेवावी.

८) प्राध्यापकासाठी वर्षाच्या सुरवातीला शिक्षक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमावर व शिक्षण क्षेत्रातील अद्यावत ज्ञा-नावर अधारित गुणवत्ता संपादन चाचणी घेऊन त्यानुसार त्यांची वेतनश्रेणी ठरवावी.

९) वर्षभरातील उपक्रमांमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना सहभागाची संधी द्यावी.जे विद्यार्थी सहभाग घेत नाहीत त्यांना वैयक्तिक प्रोत्साहन देऊन त्यांच्या आंतरिक क्षमतांना व्यक्त □रण्यास भाग पाडावे.

१०) प्राध्यापकांनी अंतरि□ कलह,एकमेकांचा व्देष अशा वाईट प्रवृत्ती पासुन दूर राहु-न □ु□वत्ता संवर्ध-न ही स्वताःची जबाबदारी आहे याचा पूर्णताः स्वीकार करावा

११) प्राध्यापकानी अद्यावत ज्ञान ग्रहणासाठी शैक्षणिक मासिके, जर्नल्स यांचे वाचन करावे

१२) प्राध्याप□ां-नी □ार्यशाळा, चर्चासत्रे, परिसंवाद,यामध्ये कृतियुक्त सहभाग घ्यावा

१३) प्राध्यापकानी स्वयअध्ययनासाठी वातावरण निर्मिती करून ज्ञानप्राप्ती, ज्ञानाचे नुतनीकरण,आणि ज्ञानाचा वापर करण्यासाठी विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करावा.

□) संस्था व प्राचार्य यांच्या संदर्भात-

१) □ु□वत्ता हा सततचा प्रवास आसल्याने तो संस्थेच्या ध्येयांचा एक भाग असावा.

२) ध्येय व हेतू यांची जाणीव व आखणी या मध्ये प्रत्येकाला सहभागी करून घ्यावे..

३) □ुणवत्तेसाठी कृतियोजना तयार करून □ृतीयोजनेची अमंलबजावणी करावी.

४) संस्था व प्राचार्यानी योग्य नेतृत्व करून निरंतर सुधारणा करण्यावर भर द्यावा.

५) अधिकार व जबाबदा-या यांचे विकेंद्रीकरण करून कर्मचा-यामध्ये अनुकरणीय नेतृत्व निर्माण करावे.

६) □ुणवत्ता संवर्धन ही संस्थेतील प्रत्येकाची जबाबदारी आहे याचा मनापासून स्वीकार करावा.

७) सतत नवीन तंत्रज्ञानाचा स्वीकार व त्यातून विद्यार्थ्यांचा परिपूर्ण विकास हा द्रष्टिकोन ठेवावा.

८) भितीमुक्त वातावरणात व्देष,भेदभाव विरहीत सांघिक कार्यास प्रोत्साहन द्यावे.

९) विद्यार्थी हा केंद्रस्थानी ठेवून त्याच्या गरजांची पूर्ती करण्यासाठी आवश्यक बाबींची पूर्तता करावी.

१०) अध्यापन,विद्यार्थी मूल्यांकन,व व्यवस्थापनात सतत सुधारणा कराव्यात.

११) प्राचार्य़ांनी बाह्य तपासणी व मूल्यमापनावर अवलंबून न राहता गुणवत्ता हमीच्या सातत्यपूर्ण यंत्रणेला प्रोत्साहन द्यावे.

१२) शि□□ां-ना नावीन्यपूर्ण बदल करण्यास प्रोत्साहन द्यावे,त्यांना सुरक्षा तसेच अपयशी होण्याच्या हक्काची हमी द्यावी आणि नावीन्यपूर्ण प्रयोगाचे यश तसेच अपयश दोन्हीचा स्वीकार करावा.

१३) प्राचार्यानी विद्यार्थी, पाल□, सभोवतालचा समाज,शासकीय कार्यालये, संस्था, विद्यापीठ यांच्याशी यो□ सम-वय साधावा.

१४) प्राचार्यानी मानवी मूल्याची जाणिव ठेऊन चांगल्या परंपरा व निकोप वातावरण निर्माण करावे.

अशा प्रकारे शिक्षक शिक्षणात गुणवत्ता प्रत्यक्ष साकारण्यासाठी अंतर्भूत प्रत्येक घटकाने सकारात्मक दृष्टीने या क्षेत्राकडे बघावे .तसेच संस्थेची गुणवत्ता हे एकाचे कार्य नसुन सामूहीक कार्य आहे याचा मनातून स्वी□ार □रावा व स्वता:चे कार्य समजून कामाला लागावे.

संदर्भसूची

मु□ापाध्याय मर्मर (२००२) शिक्षणातील सर्वांगिण गुणवत्ता व्यवस्थापन, पुणे महाराष्ट्र राज्य माध्य व उच्च माध्यमिक शि. मंडळ

भोसले, डोणे (२००९) शिक्षणातील बदलते विचारप्रवाह, कोल्हापूर : फडके पब्लिकेशन्स

.सप्रे पदमा□र (२०११) शैक्षणिक व्यवस्थापन नवा दृष्टिकोन, नाशिक : य.च.म. मुक्त विद्यापीठ.

पाटील कृष्णा,चित्रकार राहुल,(२०१०)सेट मी होणारच,फडके प्रकाशन कोल्हापुर